

Aleš Lokar

SPECIFIČNOST RAZVOJA SLOVENCEV V RAZLIČNIH DRUŽBENOPOLITIČNIH SISTEMIH

Mislím, da danes ni nobenega dvoma o tem, kako in kdaj smo se Slovenci razvili v današnje družbeno obliko. Stvar je, mislim, povsem razjasnjena, in o tem se strinjajo esejisti, zgodovinarji, sociologi in filozofi. Zato bi bilo odveč ta dejstva tukaj ponavljati. Če jih ponavljam, je to zato, ker opažam, da jih v kljub vsemu v vsakdnevnem rutinerstvu preradi pozabljamó in, da se kljub nedvoumnosti dejstev v našo slovensko zavest, ki jo določajo mass-media, vtihotapljaó razni površni miti, ki nam nekako zamegljujejo pogled na preteklost, a s tem tudi pogled na sedanjost in še bolj pogled na prihodnost.

Osnovno dejstvo vzpona Slovencev v zadnjih sto, dvesto letih je nedvomno dvig nižjih slojev prebivalstva iz enoslojnega kmečkega stanu v današnji razvejani slovenski narod.

To resnico so opazili najvidnejši domači in tuji pisci, naj omenim le dva: Kardelja, ki je že pred drugo svetovno vojno izdal knjigo o slovenskem narodnem vprašanju in pa Vivanteja v Trstu, ki je napisal knjigo o problematiki sožitja med Slovenci in Italijani v Trstu za časa stare Avstrije. Dejal pa bi, da so bili o tej resnici globoko prepričani tudi najvidnejši predstavniki naše kulture od Prešerna pa do Cankarja, in ta zadnji je iz omenjene resnice ustvaril celo svojo posebno ideologijo. Rebuta jo posrečeno imenuje "parafrazo laiciziranega, če že ne marksistiziranega evangelija", ki je s svojim notranjim patosom v veliki meri vplivala na slovensko zavest.

Če danes o tem problemu še govorimo, je to predvsem zaradi tega, ker mislim, da ta pojav še vedno ni bil dovolj razjasnjen, da v gubah svoje pojavnosti še vedno skriva zanimive aspekte, predvsem iz sodobnega sociološkega vidika.

Zato si še enkrat predočimo socialno mehaniko našega narodnega nastanka: na začetku je bilo kmečko ljudstvo, ki je živelo na trikotniku ozemlja med Alpami, morjem in Panonsko nižino. To ljudstvo je sestavljalo temelj socialne piramide. Nad njim najdemo tenko plast nekmečkega

prebivalstva, ki je živel v majhnih mestih ali pa v podeželskih dvorcih. Nekmečko prebivalstvo ni slovenskega rodu. V Primorju je italijanskega rodu, v notranjosti Slovenije pa povečini nemškega. Danes si težko predstavljamo, do kakšne statistične preciznosti je ta shema veljala. Zdi se skoraj, kakor če to ne bi bila shema iz življenja (takšne sheme ponavadi veljajo le z določenim odstotkom preciznosti, večkrat se zadovoljimo, če je shema veljavna več kot petdesetodstotno), temveč, da si jo je izmislil znanstvenik - sociolog, za pisalno mizo.

Starejša gospa, ki je danes že umrla, mi je pripovedovala, da za njene mladosti (to je bilo nekako med leti 1880 do 1890) v Trstu ni bilo nobene slovenske družine med tako imenovano boljšo družbo. Svevo, ko opisuje Trst tistih let, se menda nikjer v svojih romanih ne ustavi ob pojavnosti Slovenca. Če se malce zamislimo, je to čudno, saj so ti isti Slovenci, ki jih Svevo nikjer ne vidi, le petdeset let pozneje osvajali Trst s svojo vojsko. Če nočemo zapasti v obrabljeno shemo Italijana Sveva, ki Slovence prezira in zatajuje, nam ne preostane drugega, kakor da priznamo, da tedaj v tistem miljeju, ki ga Svevo opisuje, Slovencev pač kratkomalo ni bilo. Zato pa jih seveda Svevo ni mogel nikjer srečati. Toda podobno situacijo opazimo celo v manjših, podeželskih krajih: v Ajdovščini (to je moj rojstni kraj) - a ne morda v kakšnem velikem mestu, so živele proti koncu prejšnjega stoletja le tri družine iz srednjega sloja in nobena od teh ni bila slovenskega porekla. Večina prebivalstva je slovenska, to so kmetje in pozneje fabriški proletarijat, nad to socialno bazo zasledimo tenek sloj tujerodcev.

Ko je Prešeren dokončal svoje študije in začel živeti v Ljubljani, je tam našel le majhno število sebi enakih intelektualcev, a še ti, kot znano, niso bili vsi Slovenci. Seveda, imamo tudi nekaj izjem v tej splošni situaciji, a teh je tako malo, da v ničemer ne spreminjajo opisanih dejstev.

Med obema slojema, ki ju najdemo na Slovenskem v preteklosti; slovenskim in tujim, skozi dolga obdobja skoraj ni bilo osmoze. Med njima je vladala ostra zarez. Spodnji slovenski sloj je živel po svojih notranjih zakonih, ne ozirajoč se na višjega, ki je v bistvu predstavljal le tanko in nehomogeno plast. Značilno je recimo, da je napak misliti na slovenski, kmečki sloj kot na nemočno skupino, ki bi bila popolnoma podvržena zakonom asimilacije s strani višjega sloja. Problem asimilacije v tem smislu se je pojavil šele pozneje. Znano je recimo, da so v

v srednjem veku Slovenci asimilirali celo vrsto skupnosti tujega porekla. Najbolj znane so nemške skupnosti v loških hribih in na Tolminskem. Prav tako pa so Slovenci na Krasu in v Vipavski dolini asimilirali precejšnje število Furlanov in Italijanov, o tem nam pričajo furlanska in italijanska imena med temi Slovenci. Toda te asimilacije se nanašajo samo na tujce iz kmečkega sloja.

Asimilacija Slovencev s strani višjega sloja se je začela šele v trenutku, ko so se Slovenci začeli povzpenjati na socialni lestvi. To pa se je začelo dogajati v obdobju okoli francoske revolucije. Sprva je socialni prehod pomenil naravno asimilacijo. Posameznik se je premaknil iz določenega okolja v drugo okolje, iz določenega tipa zavesti v drug tip zavesti in pri tem bil seveda pod pritiskom takšne notranje preobrazbe, da se je kaj lahko odločil za opustitev vseh prejšnjih vezí - z jezikom vred (ki ga v novem okolju ni imel s kom govoriti, ker pač tam ni bilo Slovencev) in torej za asimilacijo - pridružitve k drugorodni narodnosti skupnosti.

V tem trenutku, posebno ko so se začeli socialni prehodi statistično množiti, je bil narod kot celota postavljen pred največjo preizkušnjo: ostati ali izginiti. Toda ostati ni bilo moč v stari obliki. Če je hotel ostati, se je moral narod preobraziti, notranje spremeniti, spreobrniti, prebuditi. Moral se je skupinsko povzpeti po socialni lestvi in se namestiti na tisto mesto, ki so ga skoraj tisoč let zavzemali tujci. Nekako podzavestno je skupnost spoznala nevarnost, ki jo je zanj predstavljal socialni dvig. Odtlej je zasovražila dani socialni dvig, pokazala je nezaupanje do ljudi, ki se vanj podajajo, istočasno pa je začela hiteti, da bi si ustvarila svoj lastni model socialnega dviga, ki ne bi nujno prehajal v tujstvo. Ostanke mentalitete, ki se je tedaj ustvarila, najdemo še danes med ljudmi starejše generacije. Večkrat beremo geslo kot recimo: v izbiri med slovenstvom in kvaliteto se moramo odločati za slovenstvo, slovenstvo moramo braniti za ceno kariere, itd. itd. To so tipična gesla, ki so se ohranila iz omenjenega obdobja.

Svojo izvirnost so tedanji Slovenci pokazali v tem, da so začeli uporabljati orožje, ki se je v dani situaciji obneslo, to pa je bila prosveta ali kulturništvo. Prosveta in kulturništvo sta imela narodnobudni pomen, to se pravi, da sta kmečki narod, ki je dolga stoletja ždel prikovan k zemlji, začela dramiti, mu začela nakazovati poti socialnega vzpona, ki so potekale predvsem preko šolskih klopi. Prvi boj, ki so ga Slovenci začeli, je bil boj za slovenske šole, kajti iz slovenskih šol je nastajal razred intelektualcev, most, preko katerega si je slovenski narod obetal, da se bo povzpел na višjo socialno stopnjo.

Tako imamo v sledečem zgodovinskem trenutku dva razreda: spodaj kmečki sloj, v katerem je masa slovenskega naroda, zgoraj pa tenak sloj intelektualcev, ki je deloval, da bi potegnil za sabo še preostalo maso ljudi. V tem je smisel našega tradicionalnega prosvetarstva in kulturništva.

Seveda eksistenčna situacija teh intelektualcev ni bila rožnata, saj se je njih življenje odvijalo v posebni življenjski stiski. S Cankarjem bi to problematiko najlepše označili kot kačurstvo. Ni treba, da posebej razlagam, kaj je to kačurstvo, vsakdo izmed nas ga pozna. Lep del naše literature je nastajal prav iz eksistenčne stiske, ki jo je porajalo kačurstvo.

Če za trenutek ustavimo zgodovinsko gibanje našega socialnega dviga v trenutku, ko imamo pred sabo samo dva sloja: kmečkega spodaj in nad njim plast intelektualcev - tako imenovano inteligenco (študente, učitelje, župnike, profesorje) in se vprašamo, kakšne modele vrednot so si jemali za vodilo, vidimo naslednje: aspiracija kmečkega prebivalstva je bila predvsem ta, da bi same sebe kot razred (to se pravi svoje potomce) spremenilo v intelektualce: zato so kmečki starši svoje otroke pošiljali v šolo, večkrat celo za ceno velikanskih žrtev. Spominjajmo se recimo klasične Cankarjeve matere, ki je svojo deco šolala kljub gladu. Aspiracija intelektualcev pa je bilo pisateljevanje in pesnikovanje. Spominjajmo se recimo osrednjih imen iz naše literarne zgodovine, ki so ob gladu in gladu navkljub pesnikovali in pisateljevali.

Ta pisateljsko-pesniški model vrednot je bil izredno močan, in je imel v sebi nedvomno moč. V določenem obdobju ga skoraj ni bilo intelektualca, ki ne bi pisal pesmi ali črtice in del te mentalitete se nam je ohranil do današnjih dni. Vzemimo recimo enega izmed najbolj značilnih primerov: Generala Maistra. General Maister, ki je bil sicer po poklicu vojak, je v svoji mladosti pisal pesmi - to se pravi, da je svojo zavest asimiliriral k pesniško-pisateljskemu modelu vrednot - in verjetno se imamo prav temu dejstvu zahvaliti, da se je kljub avstrijski vojaški karieri, ki ga je pripeljala do visokega čina, globoko v srcu ohranil Slovenca: prav zaradi tega svojega mladostnega greha. No, vidite, če je to res, potem se imamo za priključitev Maribora in severne meje k Sloveniji posredno zahvaliti prav temu svojevrstnemu in dejal bi edinstvenemu modelu vrednot, ki nikjer na svetu - kolikor je meni znano, ni zavzel podobnega socialnega pomena, kakor pri nas.

Vendar se je dvoslojna situacija zelo hitro spreminjala. Ko je masa intelektualcev začela tudi količinsko naraščati, tedaj se je začelo njeno zanimanje razvejati na različna področja. Glavni problem pa je postala politika. Razred intelektualcev namreč s samim šolanjem še ni bil dosegel pozicij, ki so jih držali med nami tujeorodci: predvsem pozicij oblasti in gospodarske moči. To je bilo moč doseči samo s politično akcijo. Zato je postala politika centralno vprašanje našega naroda in njegove intelektualne avantgarde.

Vendar žal naši intelektualci polpreteklega obdobja tega niso takoj spoznali. Kulturna borba iz prejšnjega obdobja jih je močno pogojila, tako da sprva niso bili sposobni misliti v čisto političnih kategorijah. Mislili so, da bo moč doseči, kar so zahtevali (mnogokrat tudi nejasno zahtevali) z izključno kulturnim gibanjem. Tukaj se je pokazala velika hiba enostavnega dejstva, da v preteklosti Slovenci nismo imeli nobenega zgodovinskega razreda, ki bi imel politične izkušnje. Na prazno mesto se je usedel sloj novopečenih intelektualcev, ki so ga pa - kot smo videli - prešinjali predvsem pisateljsko-pesniški ideali.

Zato se je pot do naslednje stopnje v našem razvoju izkazala za dolgo in problematično, in treba je reči, da traja v bistvu še danes. Zdi se mi, da se še danes naša politika ni povsem otresla kulturništva, kar se kaže v njenem abstraktnem izražanju in težnji po teoretiziranju, medtem ko je prav - kot je znano - politika predvsem pragmatizem.

Če naj sedaj na kratko strnemo misli, ki so se pojavile v tej razpravi, lahko rečemo, da je bila funkcija kulture pri našem narodnem nastanku predvsem prehodnega značaja: bila je tista prva stopnja, ki jo je moral premeriti kmečki narod, da se je povzpел na prvo stopničko iznad svojega nizkega izhodiščnega stanja. Odigrala je bistveno vlogo in dala tudi nekaj trajnih sadov, ki bodo verjetno dali trajen pečat našemu obrazu; to je predvsem unifikacija našega jezika, ustvaritev pismenega jezika, bazilarni kulturni pečat. To pa nikakor ni malo. Kdor vsaj približno pozna genezo narodov tretjega sveta, ki se ni izvršila preko masovne kulturnosti in prosvetarstva, ve, s kakšnimi strahotnimi socialnimi problemi se morajo ukvarjati ti narodi prav zaradi pomanjkanja osnovne kulture. Zato je naša prosvetna geneza, če naj je tako kličemo, v bistvu tudi mimogrede reševala velik socialni problem: velike mase ljudi je porinila v dvajseto stoletje.

Mimo teh odlik, ki so vsekakor bistvene važnosti, pa naša kultura ni mogla rešiti tudi naših političnih problemov. Ti so bili rešljivi samo s politično akcijo in, v določenem trenutku zgodovine, tudi z bojnim revolucionarnim dejanjem. Zato so se v določenem zgodovinskem trenutku iz našega razreda intelektualcev-kulturnikov začele pojavljati nove skupine: predvsem politiki, pa tudi gospodarstveniki, itd. Emblematično se mi zdi, da je današnji predsednik jugoslovanske vlade, eden izmed najvidnejših slovenskih politikov, sin pisatelja. Iz enoslojnega kmečkega ljudstva, se je naš narod pomaknil preko intelektualno-kmečke dvoslojnosti v današnjo večslojno razvejanost. S tem smo se Slovenci kot narod normalizirali. To je osnovni pomen naše sedanje "zgodovinskosti" in naše prejšnje "ne-zgodovinskosti". Preminentni interes skupnosti se je pri tem bistveno preusmeril. Če je prej težil predvsem za ustvarjanjem kulture, teži danes predvsem za ustvarjanjem politike, to se pravi v najširšem smislu, da teži predvsem le reševanju "javnih zadev", rei-publicae, kar je pač v bistvu osnovni smisel političnega delovanja. S tem, kot vsi drugi razviti narodi, začenjamo ustvarjati svoj poseben tip civilizacije. Namesto nezapletenih - dejal bi skoro primitivnih-organizacijskih oblik, ki jih zahtevata zase kmečki način življenja, a deloma tudi še kulturništvo - se danes uveljavljajo nove, zapletenejše oblike v podjetjih, v javnih ustanovah, v državnem organizizmu. To vse, seveda, nosi s seboj ogromno problematiko, marksisisti pravijo nova protislovja, drugačna, zapletenejša in težja od prejšnjih. Ideja, da bi se razvoj končal v nekakšnem paradižu tudi v našem primeru ne drži. Razvoj pelje, kakor uči Teilhard de Chardin, zmeraj samo iz nezapletenega in preprostega v zapleteno in kompleksno. Skup vprašljivosti pa v tem procesu raste.

To so razvojne silnice slovenskega naroda kot celote; kaj pa manjšine, ki so ostale izven njegovih meja?

Manjšine so, kakor pravilno trdimo, del slovenskega naroda, a kot take v bistvu doživljajo podoben razvoj kot njegov centralni del.

Toda manjšine so, kot je znano, v določenem trenutku ostale odrezane od narodne skupnosti kot celote, s čimer se je njihov razvoj ustavil na določeni točki. Se pravi, da so manjšine ostale morebiti nekako zamrznjene v hladilniku zgodovine.

To trditev lahko zelo točno preverimo na posameznih manjšinskih drobcih. Niso namreč bili vsi manjšinski drobci odrezani istočasno: in zanimivo je, kako zavest manjšin točno odraža tisto fazo, ko so bile odcepljene od centralnega organizma.

Tržaški in goriški Slovenci so bili od ostale Primorske odcepljeni praktično šele po drugi svetovni vojni. (Obdobje med obema vojnama ne moremo šteti kot obdobje odmaknjenosti od slovenskega naroda, ker so bili v tem obdobju tržaški in goriški Slovenci povezani z ostalo Primorsko, to se pravi z zajetno skupino Slovencev in povsem delili njeno usodo), Psihološki razvoj, zavest primorskih Slovencev se je nekako ustavila v vojnem in povojnem obdobju: ohranila se je tipična medvojna polarnost, ohranil se je način mišljenja, ohranili so se tedanji miti, ki jih še nismo premagali. Istočasno pa najdemo tudi mnoge komponente izpred druge svetovne vojne: predvsem kulturništvo in prosvetarstvo v narodnობუბუბუბუბu pomenu besede. Nismo pa zamejci doživeli zadnje faze razvoja Slovencev, to je faze Slovencev politikov, Slovencev podjetnikov in upravljalcev.

Iz te analize jasno izhaja, kateri so danes naši problemi, kakšne so naše zahteve.

Naš problem je v tem, da bi se zaustavljeni razvoj nadaljeval po začrtani poti, to se pravi, da je danes problem tržaških in goriških Slovencev v tem, da tudi mi preidemo v fazo ustanavljanja ustanov, upravnega delovanja, vodenja itd. Seveda je vse to težko doseči v tuji državi. Zato teži naša borba za tem, da bi nam Italija priznala zakonski okvir, znotraj katerega bi se lahko začeli institucionalizirati. Samo če se nam bo to posrečilo, bomo končno tudi mi premagali kulturniško-prosvetarsko fazo razvoja in pa fazo narodnoosvobodilne polarnosti, kajti v tem primeru se bodo naše sile usmerile iz današnjega diletantstva v profesionalno delovanje, podobno kakor so se po drugi svetovni vojni v matični domovini.

Koroški Slovenci so od narodnega telesa odcepljeni od prve svetovne vojne. Njihov razvoj, njihova zavest ni doživela niti faze narodnoosvobodilnega boja. Ustavila se je nekje pri Cankarju in kulturnem programu. Recimo, zadnje čase sem opazil, da je njihov način pisanja in mišljenja zelo blizu načinu pisanja in mišljenja, ki so ga imeli Slovenci v obdobju Ivana Cankarja. Opazil sem tudi, recimo v reviji Mladje, ki jo izdajajo koroški intelektualci, da zelo ljubijo citate iz Cankarja in da si z njimi pomagajo pri presoji svoje lokalne situacije. To pač, po mojem mnenju, ne pomeni drugega, kakor da tiči njihova situacija še vedno nekje v dobi, ko je bil slovenski narod razdeljen praktično na dva sloja: na kmeta in na peščico intelektualcev, Kačurjev. Sicer priznam, da se lahko tudi motim, ker pač njihove situacije ne poznam tako natanko kot našo.

Zadnji slovenski zemeljski drobec, o katerem bi rad govoril, so beneški Slovenci. Kot je znano, so ti ostali odrezani od matice več kot sto let. V obdobju, ko se je to zgodilo, se je slovenski narod komaj prebujal, to je bilo obdobje prvih intelektualcev župnikov, ki so živeli med ljudstvom in ga dramili preko cerkvene dejavnosti. In dejansko, kdor pozna situacijo v beneški Sloveniji, ve, da se je tam razvojna krivulja ustavila prav na tej točki, to se pravi v predzgodovini slovenskega naroda. Še danes imamo tam maso kmečkega ljudstva, nad katerim se dviga peščica duhovnikov, ki se bavijo z verskim tiskom, ki izdajajo skromne časopise, itd. itd.

Razvoja ni moč preskakovati. Objektivne zahteve beneških Slovencev so predvsem zahteve po osnovni šoli, to se pravi po laicizirani slovenski kulturi. Beneški Slovenci se morajo šele prebiti v fazo Kačurjev in narodnობუდნიშგეგა prosvetarstva, medtem ko morajo koroški Slovenci preiti v radikalnejšo fazo, bolj politizirano obdobje svojega obstoja.

Če želimo, da se te manjšine ohranijo, moramo skušati doseči, da se njihov razvoj naravno nadaljuje po poti, ki jo je začrtal osrednji del slovenskega naroda.

(Prebrano kot referat na Srečanju primorskih revij v Idriji).

